

ОСІБНІСТЬ ПІДРЯДНОГО СПОСОБУ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЛІНГВАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті надано загальну характеристику кон'юнктива французької мови з боку функціональної граматики на ґрунті порівняльного підходу; запропоновано доповнити українську граматичну термінологію поняттями «підрядний спосіб» і «сполучний спосіб»; визначено особливості модального значення цього способу дієслова в граматичних системах деяких інших індоєвропейських мов у зіставленні їх із французькою мовою. На основі аналізу джерел довідникового характеру та прикладів із літературних творів укладено порівняльну таблицю, що ввібрала в себе головні значення кон'юнктива деяких сучасних мов у підрядних реченнях.

Ключові слова: кон'юнктив, підрядний спосіб, сполучний спосіб, оптатив, імператив, модальність, модальне значення, підрядне речення, синтаксис.

Постановка проблеми. Кон'юнктив як спосіб дієслова є визначальною характеристикою більшості індоєвропейських мов, серед них французької та української (хоча в останній досі не зафіксовано конкретного терміна для позначення цього способу). У різних мовах, однак, він має власну специфіку, різну міру вираженості та відмінні структурні моделі. Це значною мірою ускладнює його загальний граматичний опис, тому що для його визначення в окремих мовах послуговуються різними критеріями. Так, щоб описати кон'юнктив у деяких слов'янських мовах, через можливий брак потрібних морфологічних показників ми повинні враховувати синтаксичний і семантико-функціональний критерії щодо відповідних форм. Звідси виникає запит на порівняльне дослідження щонайбільшої кількості мов на предмет наявності спільних і відмінних рис кон'юнктивного способу. Актуальність цієї проблеми пояснюється ще й оновленням методологічних основ формальної граматики та зростаючим інтересом до такої мовної універсалії, як модальність в усіх її виявах.

Пропонована стаття є черговим кроком до вирішення окресленої проблеми, оскільки, спираючись на приклад граматичної системи французької мови, залучає опис деяких фундаментальних характеристик кон'юнктива в інших сучасних мовах. У цьому сенсі розвідка дає змогу по-новому оцінити його граматико-прагматичний потенціал, зокрема в процесі формування іншомовної граматичної компетентності.

Мета дослідження – подати загальну характеристику кон'юнктива французької мови у світлі порівняння її з іншими мовами, а також визначити особливості модального значення цього способу дієслова в граматичних системах окремих індоєвропейських мов на ґрунті компаративного підходу.

Аналіз актуальних досліджень. Питання про кон'юнктив у різних його функціональних аспектах висвітлено в працях таких вітчизняних і зарубіжних мовознавців, як А. Кабов (2013), К. Чакърова (2008), Ив. Г. Илиев (2011), A. Giorgi (2009), I. Bosque (2012), L. Siegel (2008), X. Guan (2012), а також G. Guillaume (1929), J. Francis Lemon (1927), M. Fowler (1957), Charles D. Cannon (1959), що й досі не втратили своєї актуальности.

Виклад основного матеріалу. Як уже йшлося, в українській граматичній традиції досі не зафіксовано специфічного терміна, що відбивав би семантику латинських *modus coniunctivus* і *modus subiunctivus*. Це можна пояснити через низку причин, найголовніші серед яких, на нашу думку, – 1. закріплене уявлення про способову трикомпоненту систему дієслова, що вбирає в себе дійсний (індикатив), наказовий (імператив), умовний (кондиціонал), доповнювану в окремих джерелах іще двома компонентами – бажальним (оптативом) і сполучним способом, причому останній розглядають як контамінацію умовного та наказового [1, с. 232]; 2. подібність дієслівних форм української мови з часткою *б(и)*, на підставі чого всі ці форми покладено розглядати у світлі «умовного способу». Ми вважаємо, що українська дієслівна форма з партикулою *б(и)* визначається яскраво вираженою полісемантичністю, себто може за різного синтаксичного оточення набувати принципово різних граматичних значень. Так, у реченні **Якби ми були знали, що ви прийдете, то підготувалися б заздалегідь** (1), вочевидь, ідеться про умову, за якої могла б відбутися названа в головному реченні дія – *підготуватися*; отже, тут ми говоримо про умовний спосіб, будова цього речення: кондиціонал II + кондиціонал I. Інший приклад – **Якби ж вам пощастило!** (2) – хоч і містить структуру $V_{\text{прает.}} + \text{би}$, однак становить зразок бажального способу, характерною ознакою якого в контексті низки мов є його позиція в незалежних реченнях.

Звідси випливає, що партикулятив *якби* в прикладах (1) і (2) має різне функціональне навантаження. Ще одне речення – *Важливо, щоб ви це врахували* – виявляє окреме значення структури $V_{\text{прает.}} + \text{би}$, що, як можна виснувати з його граматичних ознак, не вказує ані на умову, ані на бажаність виконання певної дії. З нашого погляду, ця форма відрізняється від решти особливим типом синтаксичної субординації, що в описаному контексті є регулятивним фактором її вживання. Зазначимо, що такий тип залежності дієслівної грами від синтаксичних характеристик наявний у низці європейських мов, зокрема французькій:

фр. subjunctif і conjonctif;

ісп. subjuntivo і conjuntivo;

англ. subjunctive і conjunctive;

нім. Konjunktiv і Subjunktiv;

болг. подчинително наклонение і съслагателно наклонение.

У латинській мові слово *coniungere* означає «з'єднувати», «сполучати» [4, с 40], тоді як *subiungere* в 4-му значенні – «підкоряти», «поневолювати» [там само, с. 219]. На основі порівняльного методу ми пропонуємо послуговуватися в системі української мови термінами «**підрядний спосіб**» (*фр.* subjunctif, *ісп.* subjuntivo, *англ.* subjunctive, *нім.* Subjunktiv, *болг.* подчинително наклонение) і «**сполучний спосіб**» (*нім.* Konjunktiv, *фр.* conjonctif, *ісп.* conjuntivo, *англ.* conjunctive, *болг.* съслагателно наклонение) під застереженням, що обидва мають різницю головно в етимології, тоді як їхнє дійсне значення фактично тотожне. Відповідно до семантики вказаних термінів, цей спосіб дієслова використовують у підрядних реченнях (після підрядних сполучників і сполучних слів), що узгоджується з його інваріантними значеннями.

Форми підрядного способу зафіксовано ще в індоєвропейській прамові [10], де вони існували поряд із формами бажального – опатива [19]. Відтак

обидва способи знаходимо у ведичному санскриті (у класичному, щоправда, ці форми стають архаїчними) і в давньогрецькій. Санскритський кон'юнктив (□ □ □ □eṭ [11, с. 617]) насправді мав багато спільного з оптативом, часто вони могли взаємозамінюватися. Різниця між ними полягала радше в їхньому основному значенні: перший вводив вимогу, а другий – бажання (пор. кон'юнктив: санскр. □ □ □ □□ □ □ □ □ □ *ādyá jīvāni* – англ. *let me live this day*; санскр. □ □ □ □□ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ *çatām jīvāti çarādaḥ* – англ. *he shall live a hundred autumns* (майбутній час); оптатив: санскр. □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ *jīvema çarādām çatāni* – англ. *may we live hundreds of autumns.*) [20, с. 216].

Поступово поряд зі старими морфемами кон'юнктива виникали своєрідні новоутворення. Латинська мова мала розвинену систему підрядного способу, яка ввібрала в себе ще й значення колишнього оптатива (*coniunctivus optativus*): *Falsus utinam vātēs sim* (Livius) [7, с. 280]. Мусимо сказати, що цей процес у різних мовах відбувається дещо індивідуально; скажімо, праіндоєвропейський оптатив на ґрунті слов'янських мов зберігся в новіших формах імператива [5]. У латинській мові фіксується опозиція між кон'юнктивом незалежних і складних речень, причому етимологія його назви характеризує скоріше другий випадок, тоді як перший об'єднує функції гортатива, оптатива, дубітатива, потенціаліса, а також поступки [7, с. 278]. Менше з тим, залежне вживання кон'юнктива трапляється в усіх видах підрядних речень: з'ясувальних (напр., *Non possumus quin alii a nobis dissentiant recusare* (Cicero)), означальних (напр., *Exploratores centurionesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant* (Caesar)), обставинних (напр., *Cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt* (Cicero) [9].

Підрядний спосіб у сучасній французькій мові (*mode subjonctif*) є доволі поширеною дієслівною формою та може використовуватися як у незалежних реченнях, так і в підрядних. Вона передає фактично той самий відтінок, що й у решті мов – вказівку на те, що мовець не наполягає на реальності дії чи події [14, с. 1102]. Його наявність в незалежних реченнях найчастіше передає семантику оптатива чи імператива, у такий спосіб, отже, втрачаючи основну

функцію поєднання головного речення з підрядним: *Grand bien vous fasse ! Puissiez-vous y venir à l'heure ! Soyez tranquille* тощо. Через це в поданій статті ми звертатимемо увагу саме на ті випадки вживання підрядного способу французької мови, у яких ідеться про відношення синтаксичної залежності між цими частинами речення.

Французький кон'юнктив реалізується в усіх типах підрядних речень: з'ясувальних, означальних й обставинних. Розглянемо окремо кожен із них.

I. Підрядні з'ясувальні речення (propositions subordonnées complétives) :

Використання mode subjunctif у підрядних реченнях, уведених через частку *que* (*à ce que, de ce que*), залежить від:

а) місця підрядного з'ясувального речення: коли воно розташоване на початковій фразі, його дієслово зазвичай бере кон'юнктив: *Que Charles soit aimable, Emma le pense* [13, с. 324];

б) семантичного класу дієслова, іменника чи прикметника, від якого залежить підрядне з'ясувальне речення. Так, підрядного способу обов'язково вживають після дієслів, що виражають волю чи почуття: *Je veux, ordonne, souhaite, desire, regrette, crains, doute qu'il vienne. Je tiens à ce qu'il vienne. Je m'étonne de ce qu'il vienne* [там само, с. 324] : *Je voudrais que l'on inscrivît, hebdomadairement, à la porte de la mairie, sur un tableau ad hoc, les noms de tous ceux qui, durant la semaine, se seraient intoxiqués avec des alcools* (G. Flaubert). Так само вибір підрядного способу обов'язковий після відповідних іменників й особових чи безособових зворотів, побудованих за допомогою прикметника в ролі іменної частини присудка, що виражають можливість, необхідність, сумнів чи яке почуття: *Il est possible, nécessaire, urgent, douteux, heureux, triste, qu'il parte* [там само]. *Il est impossible, se disait-il, qu'à Paris on ait quelque chose de plus beau !* (Stendhal). В окремих випадках засвідчується різниця між індикативом і кон'юнктивом: *Il espère qu'elle viendra. / Il souhaite qu'elle vienne.* (Пор. ісп. *espero que venga* і англ. *I hope she comes / will come.*)

Утім, варто зауважити, що в цих реченнях вибір між дійсним і підрядним способом може визначатись окремими значеннєвими відтінками, що різняться. Пор., до прикладу, речення фр. *Je dis qu'il viendra* – укр. *Я кажу, що він прийде* не тотожне реченню фр. *Je dis qu'il vienne* – укр. *Я кажу, щоб він прийшов* (як бачимо, в українській мові ця різниця теж зберігається). Вагання виникають і з дієсловами на позначення думки: у ствердженні вони загалом набувають форми індикатива, тимчасом як у питанні чи запереченні – кон'юнктива: *Je pense qu'elle viendra*, але *Je ne pense pas qu'elle vienne* / рідше *viendra*. *Penses-tu qu'elle vienne* / *viendra* ? [там само, с. 325]. *Je ne pense pas non plus que l'on puisse les accuser de trop mépriser une brillante fortune [...] et tout ce qui assure une position agréable dans le monde* (Stendhal).

II. Підрядні означальні речення (*propositions subordonnées relatives*) :

У підрядних означальних обмежувальних реченнях сполучний спосіб узгоджується з обмеженням, підпорядкованим антецедентові: *Je cherche pour les vacances un livre qui me plaise*. Індикатив тут позначав би існування, наявність такої книги, тоді як кон'юнктив визначає тип книги, в існуванні якої мовець сумнівається. У таких реченнях мовляни взагалі можуть вибирати між кон'юнктивом й індикативом відповідно до значеннєвого нюансу, який потрібно передати. Кон'юнктиву віддають перевагу, коли [там само, с. 326]:

а) антецедент через різні причини є невизначений: *Je cherche un guide qui connaisse le français et le grec* (неозначений артикль підкреслює можливість, бажаність); *Connaissez-vous un guide qui sache parler le français et le grec ?* (запитання про ймовірне існування); *Je n'ai trouvé aucun guide qui connaisse le français et le grec* (заперечення існування референта в наданому контексті). *On ne lâche aucun mot qui ne parte du cœur* (Molière).

б) антецедент вибраний поміж низки можливих, що їх містить підрядне речення, особливо після прикметника найвищого ступеня порівняння чи еквівалентної конструкції (з *le premier*, *le dernier*, *le seul* і т. ін.): *C'est la plus grande chambre que j'aie à vous proposer*. *David était peut-être la seule personne*

qui ne sût rien de la fortune de son père (H. de Balzac). Індикатив до таких речень надається значно менше. Варто наголосити, що саме це значення є унікальним для французької мови: уживання подібної конструкції з кон'юнктивом-кондиціоналом зафіксовано, у межах цієї статті, хіба ще в англійській мові (див. Таблицю 1).

III. Підрядні обставинні речення (*propositions subordonnées complétives*) :

Якщо в минулих двох типах підрядних речень був можливий певний вибір між дійсним і підрядним способом з уваги на передаваний значеннєвий відтінок, то в підрядних обставинних такий вибір залежить лише від семантики підрядного речення чи відповідного сполучника. Subjonctif трапляється в [13, 14]:

а) підрядних часу – після сполучників *avant que, jusqu'à ce que, en attendant que*: *Il part **avant que** le soleil **soit** levé* *Il ne s'animait qu'en parlant de musique, il souffrait pendant une soirée **jusqu'à ce qu'on le priât** de chanter* (H. de Balzac). Це не спростовує того факту, що із середини XX століття підрядний спосіб використовують і після сполучника *après que*, який зазвичай допускає після себе лише дійсний спосіб [13, с. 325];

б) підрядних причини – після сполучників *non que, soit que*: *Il m'a téléphoné, **non qu'il fût** inquiète de ma santé, mais parce qu'il avait besoin d'argent. – Non **qu'elle eût** des scrupules, mais parce que l'idée de ce marché ne pouvait lui venir* (É. Zola);

в) підрядних наслідку – після сполучників *que, pour que*: *Il n'a pas travaillé au **point que** cela l'ait épuisé; Il est trop compétent **pour qu'on puisse** le remplacer* [там само];

г) підрядних мети, які, природно, означають намір: *Quand il s'apercevait que l'on était loin derrière lui, il s'arrêtait à reprendre haleine, cirait longuement de colophane son archet, **afin que** les cordes **grinçassent** mieux* (G. Flaubert);

г) підрядних допустових, уведених через сполучники *quoique, bien que* тощо, які презентують процес як можливу, але недієву причину: ***Bien que sa grande âme se refusât à rien en croire, les insinuations de Barbassou l'avaient attristé*** (A. Daudet). Також існують підрядні речення протиставлення, введені з використанням сполучника *sans que*: *Lorsqu'ils tournèrent la grande barrière de la ferme maritale, quarante coups de fusil éclatèrent sans qu'on vît les tireurs cachés dans les fossés* (G. de Maupassant);

д) підрядних умови – після сполучників *à moins que, pourvu que, pour peu que*: *Quand Maxime, [...], pour peu qu'elle l'en eût prié, eut consenti à la conduire au bal de Blanche Muller, elle battit des mains comme un enfant auquel on accorde une récréation inespérée* (É. Zola).

До цього переліку також варто додати ті підрядні речення, що передають значення страху, аби певна дія не відбулася: *Alors, tu comprends, de peur que cela te fût du tort* (A. Dumas). Утім, у цих самих типах речень з іншими сполучниками може вживатися й індикатив, що регулюється радше суспільною мовною практикою, усталеним звичаєм: *Aussi, dans la soirée d'hier, aussitôt que la nouvelle de son arrestation m'est parvenue, qu'ai-je fait ?* (H. de Balzac) *Dans les villes, il ne sortait qu'à la nuit, caché par un large chapeau rabattu, afin de ne point user son visage dans la rue* (V. Hugo).

Усього літературна французька мова знає чотири (якщо не рахувати штучних витворів угруповання *Ouvroir de grammaire ptontielle*) часові форми кон'юнктива: презенс (*présent*), перфект (*passé*), імперфект (*imparfait*) і плюсквамперфект (*plus-que-parfait*) разом із надскладними відповідниками (*surcomposés*), причому дві останні притаманні саме мові художньої літератури й на сучасному етапі майже витіснені з розмовного вжитку першими двома.

Варто також не оминути ще одного значення, притаманного французькому підрядному способові та яке назагал узгоджується з інваріантним значенням праїндоевропейського – умовне. Так, конструкція *plus-que-parfait du subjonctif* має іншу назву – *conditionnel passé deuxième forme* – тому, що може передавати

ще й значення кондиціонала. Це значення французький плюсквамперфект кон'юнктива успадкував із латини, а відтак, починаючи з періоду XIV–XV століття, почав конкурувати з новою формою – *conditionnel*. У давньофранцузькій мові, однак, умовне значення було характерне і для імперфекта кон'юнктива: *Fust i li reis, n'i oüssons damage* (Chanson de Roland) [8, с. 233]. Релікти його, еквівалентні *conditionnel présent*, залишилися в сучасній старанній французькій у вигляді конструкцій *fussiez-vous, ne fût-ce que, dussè-je* [14, с. 1105]: *Laissez-moi donc vous dire mes craintes, dussent-elles ne pas avoir le sens commun* (J. Barbey d'Aurevilly). Між іншим, впадає в око паралель з англійським *subjunctive I* після окремих сполучників (див. англійський кон'юнктив), зокрема *if: If it **be** now, 'tis not to come; if it **be** not to come, it will be now; if it **be** not now, yet it will come* (W. Shakespeare) (пор.: у давньофранцузькій *présent du subjonctif* міг використовуватися після сполучника *si: S'en ma mercit ne se **colzt*** [subj. prés. дієслова *colchier*] *a mes piéz, / Et ne **guerpisset** la lei de chrestiiens, / Jo li toldrai la corone del chief* (Chanson de Roland) [8, с. 234]). Звідси можна висунути припущення, що відоме в сучасній англійській мові правило, згідно з яким уживання *will*-форми майбутнього часу відкидається після сполучників *if* (фр. *si*), *until / till* (фр. *jusqu'à ce que*), *when* (фр. *quand*, ісп. *cuando*), *before* (фр. *avant que*), *unless* (фр. *à moins que*), *even though* (фр. *même si*), *whatever* (фр. *quel que*), *on condition that* (фр. *à condition que*) і под., частково спирається на те, що раніше після них використовували саме форми *subjunctive I*, які з часом стали замінюватися відповідними формами *indicative*, цілком зберігаючи логіку презенса кон'юнктива, котрий в англійській мові передає не лише значення теперішнього, але й майбутнього часу.

В іспанській мові, як і в низці інших, підрядний спосіб дієслова (*subjuntivo*) використовують і в незалежних, і в підрядних реченнях – з'ясувальних, означальних, обставинних (див. Таблицю 1), причому фактично в тих самих випадках: *Desocupado lector: sin juramento me podrás creer que quisiera **que** este libro, como hijo del entendimiento, **fuera** el más hermoso, el más gallardo y más discreto **que** **pudiera** imaginarse* (M. de Cervantes). *Gallardo recomendó a su criado*

que apretase sin miedo, hinchando al mismo tiempo los músculos de sus piernas (B. Ibáñez). *Y después las suyas Paulo para que don Juan Pacheco, gran maestre de Santiago, fuese vuestro coadjutor* (L. de Vega). *Dejamé, hasta que llegue otro acaso de darte la vida yo, y de hacerme tú otro agravio* (P. Calderón). *Pero cualquiera que fuese la razón, ello es que el graciado triunvirato Troyano tenía sobre sí un estigma de esos que una vez puestos por susceptible vecindario, acompañan implacablemente hasta más allá de la tumba* (B. Pérez Galdós). Щоправда, варто наголосити на специфічних ознаках, властивих саме іспанському кон'юнктиву та які, скажімо, відрізняють його від кон'юнктива французького. До них належить, передовсім, наявність простої та складної форм майбутнього часу, вживання якої в сучасній іспанській мові обмежене переважно юридичною сферою: *Suba sobre esta máquina el que tuviere ánimo para ello* (M. de Cervantes). *Cuando una proposición de ley o una enmienda fuere contraria a una delegación legislativa en vigor, el Gobierno está facultado para oponerse a su tramitación* (Constitución española de 1978). На відміну від французької мови, іспанська допускає введення підрядного способу після прийменника місця *donde*: *Vaya donde no le vean volver* (L. de Vega). Кон'юнктив іспанської мови виявляється схожим до англійського subjunctive у конструкціях на кшталт *como si* (пор: *as if*): *Y los dos miraron al suelo, como si el secreto de la felicidad estuviese debajo de él* (M. de Unamuno). З іншого боку, сполучник *como que* вводить індикатив: *¡Como que es más militar que cura!* (B. Ibáñez) Варто нагадати, що в такому самому контексті французька мова допускає лише дійсний спосіб.

У незалежних реченнях subjuntivo, окрім значення оптатива й імператива, передає ще й відтінок сумніву: *Quizá parezca tal aserto una paradoja* (J. Ruiz). *Verdad que acaso pudiera alcanzar la meta de mis deseos sin necesidad de componendas, porque la actitud, pasiva hasta entonces, de doña Tula lo hacía verosímil* (P. Valdés).

Утім, навіть якщо випадки вживання підрядного способу в іспанській і французькій мовах багато в чому збігаються, то підстави для вибору між ним і дійсним способом у цих обох мов відчутно різняться: іспанська може допускати

кон'юнктив, якщо, скажімо, ідеться про ймовірну, нереальну дію; для опису ж реальних подій мовляни послуговуватимуться індикативом (не кажучи вже про можливість використання кондиціонала). Це положення можуть висвітлити, наприклад, підрядні речення допустові [18, с. 3607]: *Descuida, que yo lo arreglaré, pues **aunque** conozco que no le falta razón...* (B. Pérez Galdós), але *Yo confieso la verdad, que **aunque** me holgaba de oírle, tuve miedo a tantos versos malos, y así, comencé a echar la plática a otras cosas* (F. de Quevedo). Сполучники французької мови *bien que, quoique, encore que*, як відомо, трансформують дієслово у subjunctif.

У літературній англійській мові у структурі підрядного способу (subjunctive mood) можна виокремити чотири його типи: subjunctive I (*that it be*), subjunctive II (*that it were*), suppositional mood (*that it should be*), conditional mood (*it would be*). Розрізнення більшості часових форм дієслова підрядного способу англійська мова поступово втратила: давньоангл. *Ʒeah þe hē his mǣgum **nǣre*** [особлива форма past subjunctive для однини] *ārfæst æt ecga gelācum* (from Beowulf), пор. сучасн. англ. *Though kinsmen **had found*** [past perfect indicative і past perfect subjunctive] *him unsure at the sword-play*. Як і в решті мов, у незалежних реченнях підрядний спосіб англійської мови може виконувати функцію оптатива: ***May** you **have** a long life! **Be** it so. **Would** to God I **might** do it. With wilde thonder-dint and firy leve / **Mote** thy welked nekke **be** to-broke!* (G. Chaucer). Інші випадки вживання цього способу в незалежних реченнях знаходимо там, де введено умову (conditional mood або subjunctive I/II з інверсією): *I **could have done** very well if I **had been** without the Murdstones* (Ch. Dickens). ***Should** any of this **cost** you anything, send me the bill* [16, с. 168]. *If it **have** [has] a flaw, that flaw takes the shape of a slight incoherence* [15, с. 575]. *Unless immediate action **be** [is] taken, the country will be so tied that...* [там само]. Що ж стосується до залежного англійського кон'юнктива, воно найчастіше трапляється в т. зв. «that-clauses», що аналогічно французьким сполучникам-формантам з елементом *que*. Такі речення допускають використання subjunctive I та suppositional mood, які фактично є взаємозамінними (за

винятком окремих випадків). Основне значення таких конструкцій – передавання поради, наказу, прохання, пропозиції і т.ін. щодо фактів, реалізація яких є необхідна чи бажана [16, с. 78], тож і вводять їх зазвичай після дієслів на кшталт *advise, ask, beg, command, demand, insist, order, prefer, request, suggest* тощо: *They have **proposed** that Felix **move** to their Munich office* [там само]. Біля похідних від цих дієслів частин мови також використовують підрядний спосіб: *The doctor's **order** is that the patient **be** at home*. Синтетичні й аналітичні форми підрядного способу трапляються й у безособових зворотах із компонентами типу *advisable, appropriate, essential, important, obligatory* й ін.: ***It was necessary** that the child's history **should be** known to none* (A. Trollope) [3, с. 181]. Подібно до французького чи іспанського, англійський кон'юнктив може виражати окремі враження/почуття, однак лише в деяких випадках, як-от після прикметників: *amazed, amused, anxious, astounded, disappointed, shocked, surprised, upset*: ***I am concerned** that she **should think** I stole the money*. У такому разі заведено використовувати лише аналітичну форму кон'юнктива [16, с. 78]. Інша поширена нива вживання subjunctive mood – це т. зв. «wish-sentences»: *“Don't stand there as if you were made of stone!” Irene laughed: “I wish to God I **were!**”* (J. Galsworthy). *I wish he **hadn't been carving** that pie* (J. K. Jerome). Окремо доцільно згадати дієслово *hope*, яке раніше також могло вводити дієслово підрядного способу: *Abide, I **hope** it **be** the best, / Since hasty man wanteth never woe* (from a 15th century carol).

Сполучного способу іноді вживають не лише в підрядних з'ясувальних, але й обставинних реченнях, ось їхні приклади: *Prove ere thou take, think ere thou feast, / In weal beware **lest** thou **have** woe* (from a 15th century carol). *The beginning of strife is as when one letteth out water: therefore leave off contention, **before** it **be** meddled with* (from the King James Bible). ***Though** it **be** honest, it is never good / To bring bad news: give to a gracious message* (W. Shakespeare). *He had trusted Charlotte to this extent, **in order that**, if they were pursued, the money **might be found** on her* (Ch. Dickens). *Promise This – **When You be Dying** – Some shall summon Me* (E. Dickinson). *He knows a good thing, he knows a safe thing, and*

*his grip on property – it doesn't matter **whether** it **be** wives, houses, money, or reputation – is his hall-mark* (J. Galsworthy). *But **however** satisfactory this absence of locks **may be** to rowing-men, it is to be regretted by the mere pleasure-seeker* (J. K. Jerome). Прикметно, що спосіб subjunctive I характеризує формальніший рівень мови [16, с. 78] та більше притаманні американському варіантові англійської мови. Ці й інші значення цього способу стисло подано в Таблиці 1.

Наостанок варто сказати, що сучасна англійська мова віддає перевагу простішим конструкціям, зокрема з інфінітивом й індикативом у відповідних контекстах. Також засвідчена тенденція до ширшого використання аналітичних форм англійського підрядного способу, себто із залученням елементів *should* (subj. II від *shall*), *would* (subj. II від *will*), *may*, *might* (subj. II від *may*), зрідка *shall* [3, с. 170]. Це можна було б пояснити значним збігом конструкцій дійсного та підрядного способів у цій мові, а також назагал формальним, коли не застарілим, відтінком окремих кон'юнктивних структур.

Як говорити про німецьку мову, то від решти досліджуваних вона відрізняється дещо меншою присутністю сполучного способу в підрядних реченнях. Німецький кон'юнктив позначає нереальну чи неперевірену в найширшому сенсі дію, а саме вимогу, бажання, сумнів, відсутність фактичної підстави, повідомлення через непряму мову [17, с. 226]. До цього додамо, що в німецькій граматиці розрізняють Konjunktiv I і Konjunktiv II; у системі кон'юнктива I існують такі часові форми, як Präsens, Perfekt, Futur I і Futur II, тимчасом як у межах другого – Präteritum, Plusquamperfekt, Futur I і Futur II, більше чи менше вживані.

Інваріантне значення Konjunktiv I – передавання чужого мовлення, надання висловленню відтінку певного сумніву: *Er sagte, er **habe** lange gearbeitet*; ця обставина зближує його з болгарським ренаративом, пор.: *Каза, че **е** работил дълго*. Окрім того, у незалежних реченнях сполучний спосіб німецької мови має значення оптатива: ***Komme**, was da wolle!* (пор. фр. *Adviennne que pourra !*), а також імператива: ***Möge** jeder sein Bestes tun!* [там само, с. 228].

Konjunktiv II, свого боку, більше спеціалізується на вираженні значення умовного способу та може мати як прості форми, так і описові (т. зв. «würde-форма»): *Es **wäre** mir sehr lieb, wenn dortseits nicht so viel telefoniert **würde*** (F. Kafka). Доцільно зазначити, що описові дають змогу уникнути небажаних збігів форм дійсного та сполучного способу слабких дієслів, пор. *ich gründete* (Indikativ Präteritum) – *ich gründete* (Konjunktiv II Präteritum).

Уживаний у претеріті, Кон'юнктив II передає значення бажаної дії: *Wenn doch Regen endlich **aufhörte!*** (пор. з англ.: *If only it **stopped** raining!*) [там само, с. 229]. *Ja, **wäre** nur ein Zaubermantel mein, / Und trüg er mich in fremde Länder!* (J. W. von Goethe). Також нам вдалося зафіксувати приклади його використання в інших типах підрядних речень, хоч вони не є численні. У підрядних з'ясувальних цей спосіб дієслова може випадати ще й після конструкцій наказових: *Gar nicht erst verlangen, dass der Saal geleert **werde*** (F. Kafka). *Der Onkel verlangte nun, dass Jonathan sich unverzüglich **vereheliche*** (P. Süskind). Часом ця форма править за спосіб вираження страху, як-от: *Auch fürchte ich, dass mir das Leben oben im Schloß nicht **zusagen würde*** (F. Kafka). У підрядних означальних можливе введення кон'юнктива, коли заперечується референт: *Aber es gibt niemanden den man nicht bei einem guten Willen loswerden **könne*** (F. Kafka). Допускають його і деякі підрядні обставинні, як-от мети та поступки: *[...] du wirst [...] um Hilfe schreien, **damit** man mit Leitern **komme** und dich vor einer Taube **rette**, vor einer Taube!* (P. Süskind) [12, с. 537] *Ob es nicht klüger wäre, wenn du mir Rede und Antwort stündest, freiwillig, **ohne dass ich gezwungen wäre**, dir nachzuspüren?* (O. Preußler) Загалом же в складних реченнях можна констатувати саме перевагу індикатива, що за допомогою низки лексичних засобів здатен відтворити ті граматичні значення, в інтерпретації яких інші мови вдаються до кон'юнктива: *Ich verlange von ihnen, dass sie **kommen*** (див. Таблицю 1).

У болгарському мовознавстві немає однозначної думки щодо підрядного способу. Якщо раніше можливість його виокремлення радше відкидалася (К. Попов, Р. Ницолова), то останнім часом виникають дискусії щодо наявності

особливого дієслівного способу, який значеннєво відповідає, зокрема, французькому *mode subjonctif*. Варто почати з того, що болгарська мова має специфічну да-конструкцію, близьку до англійської *to*-форми інфінітива, проте на відміну від останньої та змінюється за особами й числами: *искам да знам*. Враховуючи ту обставину, що болгарська давно втратила стандартну форму інфінітива (яка, проте, певною мірою збереглася в діалектах у скороченому вигляді), ним стали називати саме да-конструкцію [6, с. 535], функціонально наближену до португальського *infinitivo pessoal*, що, як відомо, теж змінюється (у французькій та іспанській мовах це випадає лише зі зворотними дієсловами: фр. *nous voulons nous promener*, ісп. *no queremos irnos*). Та якщо в реченні *Обичае да четем* (4) (англ. досл. *We love to read*) форма *да четем* і має певні ознаки інфінітива (править за дієслівну частину в складеному дієслівному присудкові), то речення *Важно е да четем* (англ. досл. *It is important that we read*) визначається наявністю такого відношення субординації між дієсловом *чета* та безособовим зворотом *важно е*, що є, на нашу думку, якісно відмінним від синтаксичного зв'язку з прикладу (4). Модальність цієї морфеми, проте, зумовлює інше трактування да-конструкції, яке виявляє більшу близькість до значення підрядного способу. Цю думку підтримує Ів. Г. Ілієв, розглядаючи да-конструкцію як можливу форму кон'юнктива в болгарській мові [2]. Її приклади доволі численні в літературі: *Не по тоя път трябва да върви онзи, който мечтае да види непроходими лесове* (Ів. Вазов). *Момченцето търси своето пиленце, своето скъпоценно хранениче, за да го нахрани, да го помилва, да го погледа, но всичките му мъки и старания остават напразни...* (Л. Каравелов). *И макар да беше разказвал тая история многопъти, Медара започна да я разказва пак от самото начало* (Й. Йовков). Варто сказати, що з погляду темпоральности конструкція може бути представлена не лише теперішнім (*да четеш*), але іноді й минулими часами: імперфектом (*да четеше*) чи, як було в одному з прикладів вище, плюсквамперфектом (*да беше разказвал*). Цікаво також, що конструкція б'деще предварително време в миналото, яка у ствердженні складється з дієслова *ща* (етимологічно –

«хотіти») і да-форми головного дієслова в минало неопределено време, є свого роду перфектом підрядного способу: *щяхме да сме чели*; утім, її значення, вочевидь, у процесі розвитку мови модифікувалося. (Пор. з will-формою майбутнього часу в англійській.) Цей перфект іще трапляється в імперативних висловленнях: *Да не сме помислиле* [там само]. Потенціал вживання болгарського кон'юнктива узагальнено в Таблиці 1.

Переказовий спосіб, або переказова форма (ренаратив) є специфічною ознакою болгарської мови, мовці нею послуговується в тому разі, коли хочуть підкреслити, що вони не були свідками дії, яку описують, або ж не брали участі в її реалізації [6, с. 492], як-от *четял съм, чели сме* тощо (пор. з індикативом: *чета і четях, четох*): – *Казал на Божура, че щял да се върне и да я вземе. Из селото бързо се разнасяше мълвата: Стефан дохождал, Стефан свирил на хорото* (Й. Йовков). (Пор. з нім. Konjunktiv I.)

Усе зазначене вище дає підстави зробити висновок, що модальні значення підрядного способу модифікувалися впродовж тривалої історії розвитку цих мов.

У поданій нижче таблиці стисло резюмовано всі зафіксовані випадки використання кон'юнктива відповідно до кожної з розглядуваних мов. Доцільно наголосити, що під час її укладання ми спиралися на критерій якомога точнішої відповідності між реченнями-ілюстраціями конкретного випадку. Водночас варто пам'ятати, що частотність вживання цього способу дієслова в різних мовах неоднакова.

Таблиця 1

Значення		Французька	Іспанська	Англійська	Німецька	Українська	Болгарська
Підрядні з'ясувальні речення	Бажання, побажання, воління	Je veux qu'ils viennent.	Quiero que vengan.	I wish (that) they (would) come.	Ich wünschte, dass sie kämen.	(Я) хочу, щоб вони прийшли.	Искам да дойдат.
	Наказ, дозвіл, заборона	Je demande qu'ils viennent.	(Les) pido que vengan.	I ask that they (should) come.	Er verlangte von ihnen, dass sie kämen.	Я прошу, щоб вони прийшли.	Моля (искам) да дойдат.
	Вираження почуттів	Je me réjouis qu'ils viennent.	Me alegro de que vengan.	I am glad that they should come.			Радвам се да дойдат.
	Непевненість, сумнів	Je doute qu'ils viennent.	Dudo que vengan.	I doubt whether they would come.	Ich bezweifle, dass sie kommen. Er bezweifelt, dass sie kämen.	Сумніваюся, щоб вони прийшли.	Съмнявам се да дойдат.
	Після безособових зворотів	Il est important qu'ils viennent.	Es importante que vengan.	It is important that they (should) come.		Важливо, щоб вони прийшли.	Важно е да дойдат.
	Передавання непрямої мови.				Du meinst, er sei verheiratet.		Той каза, че Тодор бил дошъл.
Підрядні означальні речення	Неозначеність	J'ai besoin d' un conseil qui vaille	Necesito un consejo que vale.	I need a piece of advice that would be useful.		Мені потрібна порада, що була б справді варта уваги.	Имам нужда от съвет, който да е полезен.
	Заперечення	Je n'ai reçu aucun conseil qui vaille.	No recibí ningún consejo que vale.	I haven't received any piece of advice that would be useful.	Ich habe keinen Rat bekommen, der nützlich wäre.	Я не отримав жодної поради, що була б варта уваги.	Аз не получих никакъв съвет, който да е полезен.
	Найвищий ступінь	C'est le seul conseil qui vaille.		This is the only advice that could be useful.			

Підрядні обставинні речення	Час	Je dois partir avant qu'il ne soit tard.	Tengo que irme antes de que sea tarde.	I have to leave before it (would) be late.		Я мушу йти, поки не стемніло .	Трябва да замина, преди да е станало късно.
	Умова	J'y irai à moins qu'il ne pleuve.	Iré allí a menos que llueva.	I will go there unless it rain(s). А також в if-реченнях: If the weather were / be fine...; Should the weather be fine...	Ich werde dort gehen, es sei denn, es regnet / es würde regnen.	Я туди піду, аби лише не пішов дощ.	Ще отида там, само да не вали.
	Мета	Je l'ai fait pour qu'ils viennent.	Lo he hecho para que vengan.	I have done this in order that they (may) come.	Ich habe das getan, damit sie kämen .	Я це зробив, щоб вони прийшли .	Направих го за да дойдат .
	Спосіб дії / наслідок	Écrivez de façon que l'on vous comprenne .	Escriba de tal manera que le entiendan a Vd.	Write in such a way that you (may) be understood.		Пишіть так, щоб вас могли зрозуміти.	Пишете по такъв начин , че да ви разберат .
	Причина	Non que je ne sois pas d'accord, mais je réfléchirais encore.	No es que no esté de acuerdo, pero lo pensaría de nuevo.	It is not that I be against it, but I should think twice.		Не те щоб я був незгоден, однак я б поміркував іще.	
	Острах	Je vous le rappelle de peur que vous ne l'oubliiez.	Se lo recuerdo para que no lo olvide.	I remind you of this lest you forget it.		Я вам це нагадую, щоб ви не забули .	Напомням ви за това от страх , за да не го забравите .
	Поступка	Quelle que soit votre opinion, je l'accepterai.	Cualquiera que sea su opinión, la aceptaré.	Whatever your opinion (may) be, I will accept it.	Ich akzeptiere ihre Meinung, egal wie sie wäre .	Хоч яка була б ваша думка, я її підтримаю.	Каквото и да е вашето мнение, аз ще го приема.

Висновки. Підрядний спосіб французької мови – явище багатоаспектне та поліфункціональне. Як і в низці інших мов, його можуть уживати як у незалежних реченнях, так і підрядних. Семантика його назви, проте, відображає саме другий випадок, тоді як у незалежних реченнях грамеми кон'юнктива реалізують здебільшого значення оптатива чи імператива. Французька мова в процесі свого історичного розвитку визначила чіткі контексти, за яких потрібно використовувати кон'юнктив; подібна тенденція зафіксована й у решті мов, хоча в кожній із них вона відбилася своєрідно, з уваги на характеристики тієї чи тієї граматичної системи або сформований узус. Значні ж збіги вживання цього способу дієслова, що їх зафіксовано в процесі аналізу декількох сучасних мов, дає підстави звертатися до інваріантних значень кон'юнктива з давнішого їхнього стану – аж до гіпотетичної праіндоєвропейської.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. К.: Либідь, 1993. 336 с.
2. Илиев И. Г. Българският конюнктив в синхронен и диахронен аспект. Сборник от Национална научна конференция „Изследователските хоризонти на българската лингвистика” (посветена на 90-годишнината от рождението на проф. дфн Йордан Заимов). София, 2011.
3. Каушанська В. Л., Ковнер Р. Л., Кожевникова О. Н. й ін. A Grammar of The English Language. 5th edition. М.: «Айрис-пресс», 2008. 384 с.
4. Латинсько-український, українсько-латинський словник / Л. П. Скорина, О. А. Скорина. К.: Обереги, 2004. 448 с.
5. Словник іншомовних слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. К.: Головна ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1974. 776 с.
6. Стоянов С. Граматика на българския книжовен език: фонетика и морфология. Велико Търново, 1999. 560 с.
7. Allen J. H., Greenough J. B. Allen and Greenough's New Latin Grammar. Boston; London: Ginn & Company, Publishers, The Athenæum Press, 1903. 490 p.
8. Anglade J. Grammaire élémentaire de l'ancien français. 4e édition. Paris : Librairie Armand Colin, 1931. 269 p.
9. Bescherelle : La grammaire du latin / Bernard Bortolussi. Paris : Hatier, 1999. 362 p.
10. Dahl E. The Indo-European Subjunctive and its Origin as a Present. *The Journal of Indo-European Studies*. Vol. 41, No. 3 & 4, Fall/Winter 2013. P. 392–430.
11. Dictionnaire sanskrit-français : 2e tirage / N. Stchoupak, L. Nitti, L. Renou. Paris : Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien-Maisonneuve, 1959. 901 p.

12. Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch. Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2009. 1343 S.
13. Grammaire méthodique du français / M. Riegel, J.-C. Pellat, R. Rioul. Paris : Presses universitaires de France, 2004. 646 p.
14. Grevisse M., A. Goosse. Le bon usage : Grevisse langue française : grammaire française. 14e édition. Bruxelles : De Boeck Université, DL 2007, cop. 2008. 1600 p.
15. H. W. Fowler. A Dictionary of Modern English Usage: The Classic First Edition. Oxford: Oxford University Press, 2009. 832 p.
16. Hewings M. Advanced Grammar in Use: A self-study reference and practice book for advanced learners of English. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 294 p.
17. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 1980. 488 S.
18. Nueva gramática de la lengua española. *Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española*, 2009. URL: <http://aplica.rae.es/grweb/cgi-bin/buscar.cgi>.
19. Pitts Reuben. The Optative in Proto-Indo-European. Prom.: Isebaert, Lambert. Faculté de philosophie, arts et lettres, Université catholique de Louvain, 2019. 75 p.
20. Whitney W. Sanskrit Grammar: Including both the Classical Language, and the other Dialects, of Veda and Brahmana. 7th issue of the 2nd edition. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, 1950. 554 p.

Barantsev Ya. Particularities of the French subjunctive mood in the general European lingual context

The article provides a general description of the subjunctive mood of the French language in terms of functional grammar based on a comparative approach; we proposed to supplement the Ukrainian grammatical terminology with the terms “сполучний спосіб” and “підрядний спосіб”; we determined the modal meaning peculiarities of this mood in the grammatical systems of some other Indo-European languages in comparison with the French language. We have compiled a comparative table, based on the analysis of reference sources and examples from literary works, which absorbs the main values of the subjunctive mood of some modern languages in subordinate clauses.

Keywords: *subjunctive mood, conjunctive mood, optative mood, imperative mood, modality, modal meaning, subordinate clause, syntax.*